

Szilágyi Ágnes Judit MTA doktori értekezés

AZ „ATLANTISZ-ÁLOM” A MODERNIZÁCIÓ ÉS A NACIONALIZMUS KORÁBAN:
PORTUGÁLIA ÉS BRAZÍLIA 1889-1930”

Az értekezés szerzője két szakterület elkötelezettjeként indult pályáján, majd munkája a legújabb kori történelem területén teljesedett ki az elmúlt évtizedekben. Jelentős, de nem aránytalanul nagy teret engedve második szakmájának, - portugál filológia - irodalom iránti szeretetét és műfordítói tehetségét, művelődéstörténeti ismereteit is használja, amikor döntően eszme-, irodalom- és politikatörténet műfajban közel ötszáz oldalon dolgozza fel és foglalja össze kiváló stílusban kutatási eredményeit. A munka címében világosan látjuk az említett, két elkülönülő, egymáshoz szervesen kapcsolódó szakterületet: *Az „Atlantisz-álm” a modernizáció és a nacionalizmus korában: Portugália és Brazília 1889-1930”*.

A témával kapcsolatos kutatási eredmények szervesen beépülnek a szerző tudományos érdeklődési körébe, publikációs és oktatással kapcsolatos tevékenységébe. A benyújtott MTA doktori értekezésben, arányait tekintve körülbelül egyforma teret kap Portugália és Brazília 1889-1930 között. Az interdiszciplináris, egyetemes történelmi jelleg értelemszerűen azt is jelzi, hogy jelentős számú szakirodalom (portugál, angol, német, francia és eddig megjelent magyar nyelvű) áttekintésére volt szükség. A több mint tíz éves munka kezdetén Szilágyi Ágnes Judit által használt tudományos megközelítés, hipotézisek esetleges módosításait részben a nagy mennyiségű – új kutatási eredményen alapuló – szakirodalom hozta magával, mint ahogy erre fel is hívja a figyelmet a szerző. (I. fejezet egyes alfejezetei).

A cím jól kifejezi a szerző szándékát: bemutatni két ország párhuzamos történetét egy jelenségen – a luzo-brazil eszmén, „gyakorlaton” (Szilágyi Ágnes Judit szavaival) keresztül. Az összegzéshez eljutva a bíráló úgy gondolja, hogy az „Atlantisz-álm” lényegében nem bírt akkora jelentőséggel Portugália és Brazília 1889-1930 közötti történelmében, hogy kiegyensúlyozottan minősítse az egész időszakot. (448.o.) A luzo-brazil eszme ugyan jelen volt, néha konkrét eredményekben megvalósult, de nem befolyásolta döntően az egész időszakot. (Kérdés, hogy valóban minden esetben az hajtotta-e előre egy-egy terv megvalósulását vagy a dolgok „természetes logikája”?) Ugyanakkor segítségével, a „totális történelem” (Szilágyi Ágnes Judit 12. o.) rekonstrukcióját megalkotva látjuk két ország történelmét, modernizációjának egy jelentős – néha aszimmetrikus – időszakát.

A tartalomjegyzék logikusan épül fel, ám a téma komplexitása, eszme-, kultúra, sajtó-, gazdaság- és politikatörténeti jellege miatt néha szövevényesen, időben azonban jól koordinálva mutatja be Brazília és Portugália párhuzamos történelmét. A szerző szavaival élve, „nem lineárisan, hanem körkörösén...” halad előre, ami által a szerkezet –az értekezés véleményezője/bírálója szerint – talán burjánzóvá, szerteágazóvá válik, ám nem lesz széttartó (!). Ezzel nem zavarja meg az olvasót, hanem inkább élővé, sokarcúvá, dinamikussá teszi a több területet is érintő, körülbelül 40 évet (1889-1930) magába foglaló feldolgozást.

A szerző kutatásainak kiindulópontja egy körülbelül öt éven át megjelent portugál nyelvű, két országban terjesztett és szerkesztett folyóirat, a Lisszabonban kinyomtatott *Atlântida* (1915-1920). A „portugál-brazil viszony problémájának korszakokon átívelő jelentőségén” belül középpontba állított *Atlântida* című havonta megjelenő lap „csomópontot” jelent és tükrözi „az időben és térben is két irányba [Portugália és Brazília] mutató kötődéseket.” Politikai, kulturális, gazdasági történéseket – sőt a nemzetközi kapcsolatokat. Részben „speciális luzo-brazil fókusz” használva válik tehát bemutathatóvá a két ország története rajta keresztül, a segítségével. Láthatóvá válnak a brazil nemzetépítés adott korhoz kapcsolódó nehézségei is. Szilágyi Ágnes Judit doktori értekezése a „totális kép” felvázolásának igényével mindenképpen újszerű a nemzetközi és a magyar szakirodalomban is.

Azokra a kérdésekre, amelyeket maga a szerző tesz fel munkája elején (13. o.), azaz:

”létrejöhett-e valamilyen „elképzelt közösség?”, „milyen elemekből állt ez a vágyott „testvériség?”, „volt-e hatása – a virtuális Atlantisznak (Brazília és Portugália testvérkapcsolatának) - a kulturális kérdéseken túl a politikai folyamatok ...alakításában?...”, „jellemezhető-e a luzo-brazil testvériséghez való viszonytal az Első Brazil Köztársaság illetve az Első Portugál Köztársaság?” – a dolgozat végére kapunk válaszokat. Hiányoljuk ugyanakkor, hogy a folyóirat bemutatásakor és végig tekintve a témán, más helyen sem látunk adatot arról, hogy a lap megjelenésének példányszáma mekkora volt? Vagy mekkora volt az eladott példányszám összesen egy-egy országban? Ez a számszerű jelzés némileg bizonyítékként szolgált volna arra, milyen széles körhöz jutottak el a benne megjelent luzo-brazil (és más) eszmék. Elfogadjuk azonban – természetesen – a téma szakértőjének a véleményét, miszerint a feldolgozott szakirodalom sem adott eddig erre vonatkozóan támpontot.

A szerző jelzi, hogy a téma „elméleti-történeti kerete” a két ország modernizálódásának időszaka, ám bizonyos, jelentős eltéréssel [hiszen a brazil nacionalizmus iránya érthető módon

sokszor portugál-ellenes, ami nem meglepő egy volt gyarmat esetében a volt gyarmatosító felől]. Szilágyi Ágnes Judit fel is hívja a figyelmet arra, hogy a gyarmati kapcsolat megszűnését követően a brazil modernizálódás 19/20. századi fordulójának nemzetközi terheit figyelve és igazodási pontjaihoz igazodva (lásd: sajátos brazil nacionalizmus, pán-latinizmus, pánamerikanizmus, gazdasági válság, társadalmi mozgalmak stb.) történik.

A kutatáshoz kiindulópontként használt Atlântida folyóirat 1915-ben jelenik meg először Lisszabonban portugálul. A luzo-brazil eszme támogatása érdekében tevékenykedő sajtó azonban már korábban, 1908-ban elindul. Az Atlântida nagy oldalszámban (kb. 80-100 o.), igényes kivitelben jelenik meg. Elsősorban az értelmiség, a politikusok és a vállalkozói réteg olvassa, de az eszme ismert a munkásréteg és a Brazíliába bevándorló portugálok között is. A szerző a II. fejezetben a folyóirat programját és „szellemi környezetét” tárja fel. Ebből kiderül, hogy bizonyos egyoldalúság figyelhető meg a két országban a vele kapcsolatos irodalomban. A portugál neoromantika és múltba vágyás dominált benne, sőt „konzervatív eklekticizmus”. (32. o.) A portugál modernizmus vezéralakjait ugyanakkor egyáltalán nem érdekelte Brazília (35. o.)

Jelentős teret szentel az értekezés azoknak a személyeknek a bemutatására - akár családi háttérüknek is (újságírók, politikusok, írók, költők, építészek, vállalkozók stb.), - akik a luzo-brazil témához kapcsolódnak tevékenységükkel (II. - III. fejezet). Ezzel gazdagabbá válik a téma, nagyobb megjelenítő erővel, akár történelmi plaszticitással erősödik a dolgozat.

A folyóirat létrehozásának gondolata portugál oldalon merült fel a század első évtizedében. Ám „Brazíliában jóval kisebb az érdeklődés Portugália, mint mondjuk Franciaország iránt...” (16. o., 30. o. és máshol is) Sőt, amint fogalmaz a szerző az összegzésben (446.o.): „a luzo-brazil politika... nem mutatkozott statikus valaminek, inkább folyamatosan változott intenzitásában és tartalmi elemeiben is.” Amihez a bíráló/véleményező hozzátenné, - a szerző gondolatát idézve, azzal egyetértve – hogy a tárgyalt időszak „fontosabb luzo-brazil lépései, állami és magán kezdeményezései” sem voltak annyira fontosak, hogy megoldást kínáltak volna a komolyabb problémákra. Sőt a brazil nemzeti identitás fejlődése, erősödése miatt a vizsgált időszakban a brazil értelmiség jelentős része határozottan elutasította a hajdani anyaországhoz való tartozást, annak bármilyen függő formáját. Pedig az „etnocivilizatorikus közös múltra támaszkodott.

A szerző érvel azzal, a két ország történelmét párhuzamosan bemutatva, hogy az összefonódottság természetes módon jelenik meg a luzo-brazilizmusban: Brazília függetlenné

válása után (1822) eltelt több évtized alatt (1889-ig, a brazil köztársaság kikiáltásáig) a régi-új elemekből kialakult új, sok problémával küzdő fiatal, fejlődő nemzetállamot látunk. A forrásként használt – portugál és brazil szerzők cikkeit közlő - Atlântida folyóirat cikkeinek elemzése jól szolgálja a luzo-brazilizmus 20. század eleji bemutatását 1915-1920 között. 1919-től jelentős módosulás is megfigyelhető a folyóirat eszmei profiljában. Előtérbe kerülnek benne a portugál témákon túl a nemzetközi kitekintést mutató témák. Időben eljutunk az I. világháború alatti és utáni nemzetközi kapcsolatok brazil és portugál módosulásához is. A kutatás új területeként már korábban (II. fejezet) megjelennek az értekezésben a nőkkal foglalkozó témakörök, a franciaországi kapcsolatok (II. fejezet), sőt később bizonyos magyar érintettség is a bevándorlók említésekor (V. fejezet).

Az összegzés egyik fontos gondolata lesz, hogy a portugál hazafiság a vizsgált időszakban, egyfajta újjáépített birodalmi nacionalizmus, amelynek a másik oldalon álló Brazíliában nem találjuk a párját. Érthető okokból, mert - amennyiben jól következtetünk -, a gyarmatosító Portugália számára, a néhai – ám a jelenben dinamikusan fejlődő– gyarmathoz közeledni egy modernizálódó világban és partnert keresni benne könnyebb. Nem különös viszont az, hogy míg a portugálok patriótaként második hazát láthattak adott esetben Brazíliában (lásd például a portugál bevándoroltak kolóniáit), addig a volt gyarmat polgárai ezt az érzést, szemléletet nem élték meg, nem vették át.

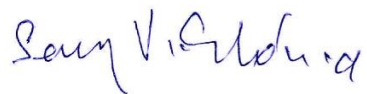
A IX. fejezet (Mellékletek) a szerző kiváló irodalmi vénájáról tanúskodik. Jelentős terjedelmet foglalnak el azok a jól kiválasztott, szakmai érvelést alátámasztó portugál források, amelyeket a szerző maga fordított magyarra (453-466). A feldolgozott forrásanyag főként portugál nyelvről magyarra való fordítása és a szövegbe építése ugyancsak elismerésre méltó filológiai munkát jelent.

Értékes a X. fejezetben (Bibliográfia) felhasznált források informatív sokfélesége, amellyel a szerző hitelesebbé teszi és gazdagítja munkáját. (pl. újságok, folyóiratok, levéltári anyagok, irathagyatékok, múzeumok anyagai, kiállítások, nemzetközi szerződések, statisztikák, törvénytárak, publikált levelek, beszédek, visszaemlékezések, szépirodalmi alkotások). A felhasznált szakirodalom bőséges. Nem csak lehetőség, hanem kikerülhetetlen szükségesség is a téma feldolgozásához a bőséges szakirodalom. Csak így válhat reálissá a teljességre törekvő, átfogó kép minden vonatkozásában.

A luzo-brazil kérdés feldolgozása Szilágyi Ágnes Judit interdiszciplináris, „totális formában” történő megvalósításával újszerűséget hordoz. Természetes módon tükröződik benne a luzo-

brazil eszme és szemlélet bemutatásának talán legnagyobb nehézsége: a belső aszimmetria és a bonyolult sokrétűség. Jellegéből fakadóan a luzo-brazilizmus Brazília és Portugália történelmében távolabbra is elvezet, mint a címben jelzett időszak. A szerző összegzésében rámutat egy olyan eszmetörténeti, kulturális jelenségre a luzo-brazilizmuson keresztül, amely a volt gyarmat és gyarmattartója különleges viszonyát jellemzi és a nemzeti identitás bonyolult formáját eredményezi Portugália és Brazília esetében.

Szakmai megítélésem szerint Szilágyi Ágnes Judit MTA doktori értekezése nyilvános vitára bocsátható.

Bíró: dr.habil. Semsey Viktória